

PREZENȚE ROMÂNEȘTI. CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ
 „SEULAR MEDIEVAL ARCHITECTURE IN THE BALKANS AND ITS PRESERVATION” –
 SALONIC, 1997

În seara zilei de 2 noiembrie 1997, se deschidea la Salonic, Grecia, într-un cadru festiv, expoziția „Secular Medieval Architecture in the Balkans, 1300 - 1500, and its Preservation” (Arhitectura civilă medievală din Balcani, 1300-1500, și protecția sa).

Expoziția, închisă la sfârșitul anului 1997, s-a înscris ca un monument important într-o suită de manifestări în ceea ce pe bună dreptate poate fi numit

evenimentul cultural nr.1 al anului, în care orașul Salonic a devenit „Capitala culturală a Europei - 1997”. Zilnic au fost organizate diferite evenimente (concerte, spectacole de teatru, balet, festival de poezie și de folclor, expoziții, conferințe).¹

Evenimentul a fost pregătit minuțios necesitând mari desfășurări de forțe pentru asigurarea unui cadru adecvat, conform aspirațiilor organizatorilor:

Harta sud-estului Europei
 cu specificarea categoriilor de arhitectură civilă – monument și ansambluri de arhitectură prezentate în expoziție

¹ Programul manifestărilor (Festival of ideas – Thessaloniki Cultural Capital of Europe 1997 – The artistic Programme, ianuarie-aprilie și mai-decembrie) cuprinde evenimentele culturale zilnice

programate pentru anul 1997. Catalogul - program este prezentat de primul Salonicului și președintele Organizației „Capitala Culturală a Europei Salonic 1997” – Konstantinos Kosmopoulos.

modernizarea infrastructurii orașului și a dotărilor (străzi, zone verzi, mobiler urban), modernizarea aeroportului Makedonia, reabilitarea și amenajarea unor clădiri sau fronturi stradale, amenajarea și punerea în valoare a zonelor arheologice, încheierea unor clădiri ce aveau să găzduiască diferite activități - un număr de 200 obiective. Arhitecți celebri precum Alvaro Siza sau Mario Botta au participat la realizarea unor edificii importante. Au fost invitate vedete precum Joan Baez, Mihail Birișnikov, Mstislav Rostropovich, Yehudi Menuhin, grupul rock U2. Au fost aduse tezaurele de la Athos și Cipru. Având în vedere amploarea mijloacelor puse în operă, diversitatea acțiunilor cotidiene ce se întind pe durata a opt luni, suita de manifestări numite „Salonic Capitala Culturală a Europei 1997”, poate fi considerat (la nivelul continentului) cel mai important eveniment cultural al anului 1997.²

Dorința de ieșire din conul în care se găsește sud-estul Europei, schimbarea mentalității generale în ceea ce privește termenul „balcanic” perceput distorsionat (în sens peiorativ), ignoranța occidentalilor față de ceea ce nu reprezintă antichitatea clasică, sunt tot atâtea motivații ale organizatorilor proiectului „Thessaloniki Cultural Capital of Europe 1997”.

Reușita acestui „proiect”, va atrage desigur atenția și asupra părții de nord a Greciei, zonă încă ocrotită de marea masă a turiștilor.³

Expoziția și conferința internațională asupra arhitecturii civile din Balcani 1300-1500, noiembrie-decembrie 1997, trebuie privită în acest context.

Trei evenimente au avut loc la începutul lunii noiembrie:

- 1) deschiderea expoziției,
- 2) lansarea Catalogului expoziției,
- 3) conferința internațională având același obiect: arhitectura civilă balcanică.

1. Expoziția a prezentat arhitectura civilă a țărilor balcanice din secolele XIV-XV, două secole marcate de insecuritate și totodată un moment de fuziune a două culturi, cea a islamului și cea a ortodoxiei. Patri-moniul arhitectural prezentat constituie rodul unei minuțioase selecții, expoziția cuprinzând categorii arhitecturale definite prin criterii funcțional-tipologice:

² Semnatarul acestei comunicări a avut la dispoziție un *material de prezentare*, în limba greacă, a *proiectului de intervenție*. Acest material de prezentare, remarcabil ca design, cuprinde pentru fiecare categorie de intervenție: nominalizarea obiectivelor - poziționare în planul general al orașului și reprezentate prin planuri de arhitectură, fotografii, costuri și termene, grafice de eșalonare a investițiilor.

³ După cum se știe, marele turism este îndreptat spre zona insulară și sudul Greciei unde abundă vestigiile antichității. Am constatat, de la prima vizită în anul 1980, că „zona bizantină” în general este puțin frecventată de turiștii occidentali, nu numai partea de nord a Greciei (unde nu sunt multe monumente ale antichității clasice). Perioada bizantină ca și cea postbizantină sunt extrem de puțin prezentate publicului și, practic inexistente în publicații științifice sau de popularizare.

entități urbane, fortificații urbane, poduri, clădiri industriale (aproape o sută de clădiri și ansambluri de arhitectură civilă din țăările balcanice).

Exponatele au fost găzduite de un monument istoric, o baie. turcească: Bey Hamam (Baths „Paradeissos”) un superb edificiu de arhitectură civilă otomană de la mijlocul veacului al XV-lea, situat în centrul Salonicului, pe unul din cele mai importante bulevarde, Egnatia Odos.⁴

Societatea pentru studiul și conservarea arhitecturii medievale din Balcani (AIMOS), Organizația Capitala Culturală a Europei Salonic 1997, Universitatea Princeton, Institutul pentru Protecția Monumentelor Culturale din Serbia, IPAC-Franța, au fost principalii organizatori.

Autorii, cei care au conceput și realizat expoziția, sunt: prof. arh. Slobodan Curcic (Dept. of Art and Archaeology - Princeton University) și arh. Evangelia Hadjityrphos (restaurator-9th Ephoreia of Byzantine Antiquities, Salonic). Aceștia au fost secondai de coordonatorii locali (din partea țărilor balcanice) și de o prestigioasă comisie internațională de avizare.

Inițiatorii și organizatorii expoziției au urmărit să facă cunoscută o arhitectură valoroasă, ignorată pe nedrept, chiar și de către lumea specialiștilor: arhitectura civilă din regiunea Balcanilor.

Motivarea tematicii: *arhitectura civilă medievală*, a fost aleasă pentru a se arăta că în zona Balcanilor există, în afară de arhitectura religioasă și o altă valoroasă, variantă reprezentativă pentru țăările balcanice și cu nimic inferioară celei din restul Europei.

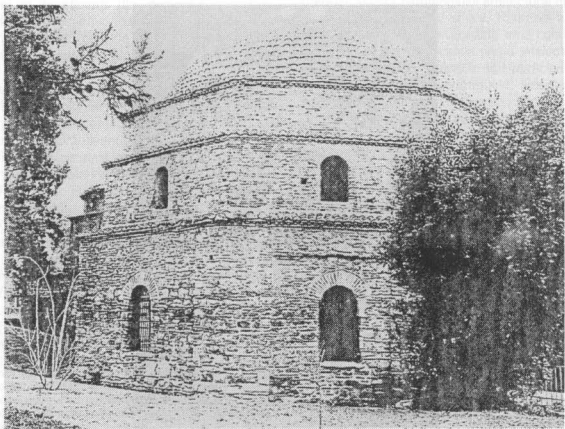
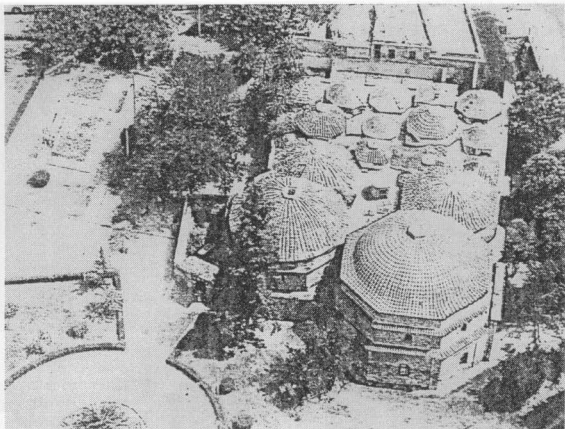
Regiunea Balcanilor este cunoscută lumii occidentale mai mult prin edificiile de cult; este ignorată astfel o producție arhitecturală cu particularități distincte în diferitele zone. Autorii expoziției au restrâns perioada prezentată, la secolele XIV-XV, secole de acută insecuritate zonă și moment de interferență a două mari culturi: cea creștină de sorginte bizantină și cea a lumii Islamului-perioadă în care ultimele state independente luptă contra expansiunii otomanilor și când noii sosiți încep să-și pună pecetea, ca element unificator, asupra celor cucerți. Este momentul ultimelor fortificații, fie a unor comunități urbane, fie a feudallilor, a ultimelor palate și reședințe nobiliare și a primelor edificii ridicate de noii stăpânitori.

Materialele de prezentare au fost ordonate nu după entități statale contemporane (granițele actuale nu reprezintă reabilități ale secolelor trecute) ci după criterii funcționale și tipologice.

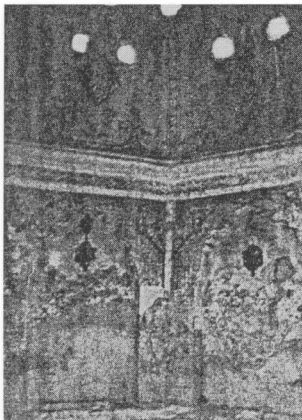
Remarcabile la această expoziție sunt elementele de nouitate:

- ieșirea din tiparele obișnuite prin prezentarea altei arhitecturi decât cea a edificiilor de cult (relativ bine cunoscută în restul Europei)- arhitectura civilă balcanică;

⁴ În seara zilei de 2 noiembrie 1997, expoziția a fost inaugurată în prezența ministrului Culturii Eiagelos Venizelos, precum și a altor personalități din țara gazdă.

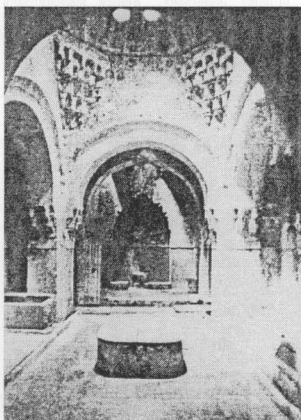

Planșa 2a,b – Fostă baie publică turcească, „BEY HAMAM” care a adăpostit Expoziția de arhitectură balcanică

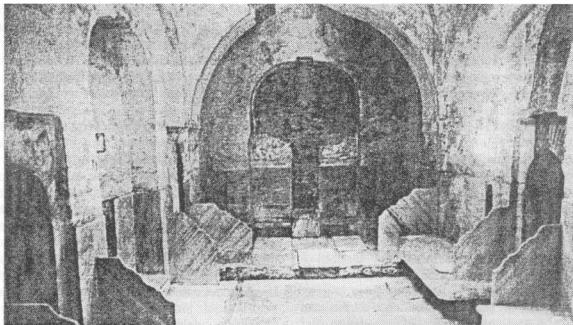
a) Săpura pila de nord a Ginelei, unde încă există de înțeles marea mazăre turcească.

b) Fost alinaș pentru a te arde în zona Balcării, în stânga, de arhitectură religioasă și în dreapta, o statuie reprezentativă pentru epoca otomană.

c) Săpura pila de sud a Ginelei, unde încă există de înțeles marea mazăre turcească.

Planșa 3a,b,c,d – Interioarele BEY HAMAM-ului în care a fost organizată expoziția

- sistematizarea materialului și organizarea expoziției după criterii funcțional-tipologice și nu după țările actuale din zona balcanilor;

- o sinteză a arhitecturii civile balcanice (a se vedea catalogul expoziției),

- un bun prilej pentru întâlnirea specialiștilor teoreticieni și practicanți din domeniul cercetării, restaurării, protecției, reabilitării patrimoniului arhitectural. La toate cele de mai sus, se adaugă o remarcabilă seriozitate a celor care au conceput, și organizat și realizat expoziția.

Secțiunea românească a expoziției, a fost coordonată prin Uniunea Arhitecților ⁵ din România (organism care a fost contactat de către AIMOS), de către dr.arh. Anca Brătuleanu. Colaboratori cu desene, ilustrații și texte explicative au fost arhitecții: Gheorge Sion, Sanda Ignat, Marina Iliescu și Liviu Brătuleanu (DMI-CPPCN) și dr. Hermann Fabini. Monumentele și ansamblurile de arhitectură civilă balcanică din perioada 1300-1500, din România prezentate în expoziție și în Catalog, au fost: *Fortificațiile Sibului* (Orașe fortificate – dr.arh. Hermann Fabini, dr. arh. Anca Brătuleanu, arh. Marina Iliescu); *Castelul Bran, Cetatea Câlnic, Cetatea Poienari, Cetatea Neamț, Cetatea Suceava* (Cetăți – arh.Marina Iliescu, arh. Sanda Ignat, arh. Gh.Sion); *Palatul princiar din Târgoviște* (Palate/Case – arh.Liviu Brătuleanu) și *Primăria Veche din Sibiu*

⁵ Uniunea Arhitecților din România (președinte arh.Alexandru Beldiman) după anul 1990 a urmărit cu consecvență afirmarea arhitecturii românești în afara granițelor: editarea de cataloage și cărți de arhitectură (prin editura Simetria), prezența la Bienna de Arhitectură de la Veneția, expoziții de arhitectură organizate în țară și străinătate, concursuri de arhitectură - toate cu rezultate remarcabile sub raportul al concepției, calității grafice a organizării.

(Clădiri publice - dr. arh.Hermann Fabini, dr. arh. Anca Brătuleanu). Fiecare obiectiv, a fost ilustrat prin planuri, fotografii vechi sau actuale, gravuri, texte explicative și câte o monografie (în limba engleză).

Participarea românească se înscrie în intențiile organizatorilor Expoziției și a Conferinței, de a trezi interesul asupra patrimoniului arhitectural din perioada medievală-secolele XIV și XV. România a urmărit la rândul său integrarea în această zonă culturală printr-o participare de remarcabilă ținută intelectuală, la un nivel comparabil cu celelalte țări participante atât în ceea ce privește monumentele selectate (reprezentativitate, stare de conservare, accesibilitatea ș.a) cât și prin calitatea materialului prezentat - ținând cont și de ceea ce urmau să prezinte în expoziție celelalte țări. Trebuie să remarc că suntem puțin cunoscuți prin lucrări de specialitate în cercurile specialiștilor (afirmația se bazează pe bibliografia românească extrem de restrânsă aflată la îndemâna organizatorilor. De altfel trebuie precizat că, la Conferința care a urmat vernisajului Expoziției, România a fost singura țară care a avut doar doi reprezentanți.

2. La data de 2 noiembrie 1997 a fost lansat Catalogul expoziției. Este un volum cu 372 pagini, 94 monumente prezentate, 600 ilustrații alb-negru și color, aparat critic-totul într-o prezentare grafică de cea mai bună calitate. Catalogul este conceput și editat de Slobodan Curnic și Evangelia Hadjityrphonos, aceiași care au conceput și Expoziția. Sunt menționați în catalog și cei care au sprijinit apariția cărții, responsabili țărilor participante și cei care, cu autoritatea științifică, au avizat apariția unei publicații care va rămâne mai mult decât un catalog al unei expoziții, un document de referință, indispensabil, o sinteză a arhitecturii civile din

regiunea Balcanilor a secolelor XIV-XV, când o lume despărta și o alta se naștea în sud-estul Europei.⁶

3. Conferința internațională „*Secular Medieval Architecture in the Balkans, 1300-1500, and its Preservation*”, s-a desfășurat în zilele de 3-5 noiembrie în auditoriul Școlii Politehnice al Universității Aristotle, din Salonic. Participanți a fost arhitecți, istorici, arheologi, veniți din țările balcanice, din Olanda, Marea Britanie, Germania, Franța. S.U.A.

Având în vedere că în sud-estul Europei există pe de o parte caractere comune și, pe de altă parte, o arhitectură specifică fiecărei zone culturale, zone ce nu au coincis în trecut cu actualele frontiere politice, arhitecți teoreticieni și practicanți din Grecia și Serbia au propus înființarea unei Societăți pentru studiul și conservarea arhitecturii medievale din Balcani – A.I.M.O.S. Scopul acestei societăți este de a facilita comunicarea între specialiștii țărilor balcanice.

În acest spirit se înscrie și Conferința care a avut loc între 3 și 5 noiembrie 1997.

Românii au prezentat următoarele comunicări: dr.arh. Anca Brătuleanu „*The Residence of Prince Petru Cercel at Târgoviște*” (dr.arh. Anca Brătuleanu a fost și moderator în cea de a doua zi a Conferinței); dr.arh. Teodor Octavian Gheorghiu „*Les Villes Médiévales Roumaines dans le Contexte Sud-Est Européen*” (text citit de dr.arh. Anca Brătuleanu) și arh. Liviu Brătuleanu – „*Les Koulas de Roumanie - XVIe-XVIIIe siècles*”.

Participând la Conferința Internațională „*Secular Architecture in the Balkans and its Preservation*”, arh. Liviu Brătuleanu a reprezentat Ministerul Culturii – D.M.I. (cu sponsorizarea Băncii Comerciale Române), dând curs invitației organizațiilor *Cultural Capital of Europe*, *Thessaloniki 1997* și *Society for the Study of Medieval Architecture in the Balkans and its Preservation* (AIMOS).

Subiectul conferinței ținute de către arh. Liviu Brătuleanu, în ziua de 4 noiembrie 1997. „Culele din România – secolele XVI-XVIII” a fost ales în corodnanță cu tematica generală a conferinței și a expoziției. S-a urmărit scoaterea în evidență a caracteristicilor comune și elementele de diferențiere a exemplarelor nord-dunărene. Comunicarea susținută prin fotografii ale autorului făcute în România și în țările balcanice, planuri și hărți, ilustrând tipologiile răspândite și rezolvările arhitecturale s-a bucurat de interesul și de aprecierea celor prezenți, cunoscători ai acestei categorii arhitecturale, cu atât mai mult cu cât unii

dintre cei aflați la conferință erau autori de studii sau rapoarte privind șantiere de restaurare ale culelor din țările respective. Au fost ilustrate în cadrul comunicării cule cu rol de locuință, refugiu-semnalizare, situate la est și vest de râul Olt, unele necerectate până în prezent și, asupra cărora stăruie încă numeroase prejudecăți.⁷

Asupra genezei construcțiilor de tip *culă* în Țara Românească, părerile sunt împărțite. O opinie lansată cu un secol în urmă de către Netzhammer și preluată apoi necritic în mediul românesc este, încă, împărțită: obârșia orientală. Potrivit acestei opinii, culele a căror proveniență îndepărtată ar fi Persia și Asia Mică⁸ s-au răspândit în țările balcanice în timpul dominației otomanilor. Sau, presupunând o filiație autohtonă, culele din România ar avea – după alte opinii – ca origine îndepărtată turnurile dacice (se ignoră faptul că în evul mediu au fost răspândite clădirile de tip donjon, pe întregul teritoriu al fostului Imperiu roman). Deoarece culele românești se află în mediu rural au fost, și mai sunt considerate, arhitectură populară. Nu se are în vedere rolul programului arhitectural care răspunde unor necesități funcționale ale unei anumite clase/categorii sociale – boierășii – în anumite conjuncturi/condiții istorice. Astfel, culele românești erau fie locuințe permanente (în unele cazuri legate printr-o galerie suprapusă locuinței propriu-zise a boierului), fie refugii, amplasate izolat în puncte cu bună vizibilitate (de unde și situarea de-a lungul văilor).⁹

Culele (circa 50 identificate la est și la vest de Olt) au apărut la noi relativ târziu, maxima răspândire fiind la sfârșitul sec.XVIII- începutul sec. XIX. Această perioadă are o triplă semnificație. Este o perioadă de maximă insecuritate zonală-slabirea autorității centrale și invazia bandelor prădătoare venite din sudul Dunării. Este momentul unor profunde prefaceri – laicizarea societății românești și apariția unor mici boieri, negustori, slujbași (ctitorii celor aproape 200 de biserici pictate în exterior din zona colinară). Este perioada emancipării populațiilor sud dunărene, când numeroși

⁷ Textul comunicării, citit în limba franceză, a fost ilustrat cu un număr de 100 imagini diapozitive color, realizate de către autor în România și în țările sud-dunărene și cu hărți reprezentând cule românești și țările balcanice sau Orientul Apropiat.

⁸ În Orientul Apropiat, nu departe de Eufurat autorul prezentei a văzut turnuri care până nu demult au fost locuite. În realitate, este vorba de turnuri cu destinație funerară, precum turnurile Jamlishn sau Kithat din necropola Palmyrel.

⁹ Situate unele în imediata apropiere a reședinței boierului (turn cu rol de refugiu) unele cule erau legate cu o pasarelă d e aceasta. Astfel era cula Șuici – Argeș, astfel apare în relevul publicat de Iancu Atanasescu cula de la Gornuști – Vâlcea. Altele cule se înalță peste locuința propriu-zisă ca la Vlădaia – Mehedinți sau ca la Băbeni – Vâlcea.

¹⁰ O fostă culă este considerat a fi turnul fostei mănăstiri de la Hotărâni – Olt. Existența unei curți boierăști situată pe aceeași înălțime ca și turnul (terasa superioară a Oltului), biserica situată în vale în albia majoră (tipologic, o biserică capelă de curte) pledează pentru o destinație inițială: culă.

⁶ Dacă ilustrația impresionează la o primă parcurgere a cataloului, nu trebuie să fie neglijat textul celor doi autori: Slobodan Curcic și Evangelia Hadjityphonos: „*Architecture in the Age of insecurity. An Introduction to Secular Architecture in the Balkans, 1300-1500*” și „*Some Reflections on the Preservation of Architectural Heritage of a Critical Historical Period in the Balkans*” – două studii introductive de reală valoare pentru cei interesați de cultura și de arhitectura din zona balcanică.

vlahi, slavi, albanezi se refugiază sau se stabilesc în Țara Românească.

Din a doua jumătate a secolului al XIX-lea,¹⁰ dispărând rațiunea pentru care fuseseră construite, culele sunt fie transformate, fie abandonate; începe să fie alterată și semnificația termenului „culă”, numele fiind împrumutat clădirilor de țară cu un aspect robust și cu două nivele (Calopăr, Cerneți, Broșteni, Tigveni, Glogova, Cartiu).¹¹ Prin modul de abordare, această prelegere a fost concepută ținând seama și de alte exemple cunoscute de autor, existente în țările balcanice - Albania, Bulgaria, Grecia, Serbia și Macedonia, Turcia, sau Gruzia.¹²

Comunicarea s-a înscris în intențiile organizatorilor de a pune în discuție oportunitățile și tendințele actuale de protecție și punere în valoare a patrimoniului arhitectural, cu precădere în acele cazuri când clădirile (sau ansamblul) și-au pierdut cu timpul cititorul/proprietarul și rațiunea pentru care au fost edificate.

¹⁰ Cule de dată târzie, asemeni celor românești, mai există în Albania, cele mai recente datând cu precădere din secolul al XIX-lea la Goranxi, Sopot, Malesie, Gjakove, Gjirokastr, cele din regiunile Mat, Bulqiza ș.a.

¹¹ Cule precum cele de la Piatra Olt (Eneșoști - Olt) sau Zătreni (Vâlcea) au suferit numeroase intervenții, unele recente, astfel că un ochi neavizat cu greu poate întrezări formele vechii cule; o atenție cercetare de arhitectură este mai mult decât necesară în cazul acestor două conace (cel din Zătreni, nu este înscris în Listele m.a.s.i.).

¹² Se poate afirma, ca o notă generală, că spre deosebire de zona extracarpatică, la sud de Dunăre culele sunt construcții urbane, situate în vatra localităților: Kratovo - Macedonia, Kustendil, Vrața - Bulgaria, Mani - Grecia sau în Asia Mică la Antalya... La poalele Caucazului, în regiunea Svanetiei, există nenumărate turnuri-cocuțuri care prin număr și silueta amintesc de turnurile orașelor italiene San Gimignano sau Bolonia: astfel sunt turnurile de la Mestia, Ghegi, Ciajaț, Jibiani, Enaț.

¹³ O funcțiune muzeală așa cum au culele de la Curțioara sau Măldărești nu este viabilă pentru alte cule. O eventuală conservare prin „restaurări” periodice a unor monumente istorice izolate precum cele de la Brabova, Cernătești, Șiacu, Groșerea ș.a. sunt un paleativ, deoarece nu se asigură altceva decât supraviețuirea.

Am constatat cu acest prilej că în celelalte țări din Balcani se pun cu acuitate aceleași întrebări: ce destinație pot primi clădiri sau ansambluri de arhitectură care și-au pierdut în decursul anilor proprietarii, utilizarea, rațiunea pentru care au fost edificate (cum ar fi fortărețele, băile turcești, reședințele nobiliare sau culele), cum se pot proteja ruinele sau clădirile?

Acolo unde există legislație, resurse, infrastructură, potențial turistic, protecția se desfășoară în limitele rezonabile. Nu suntem o țară cu un număr excesiv de mare de obiective așa cum acreditează unele opinii; o țară vecină - Bulgaria, spre exemplu, are listate 40.000 de m.a.s.i. și cu obiective înscrise în listele UNESCO (șapte monumente ante 1990); avem un patrimoniu arhitectural variat și valoros, chiar dacă nu se înscrie în canoanele arhitecturii occidentale. Protecția acestuia nu se poate realiza fără a exista o „politică-strategie” la nivel guvernamental de gestionare a patrimoniului arhitectural al fiecărei țări (inventariere, protecție, conservare, reabilitare, punere în valoare a monumentelor, ansamblurilor și (siturilor istorice). Această strategie desigur, nu poate fi eficientă decât la nivel central, deoarece gestionarea patrimoniului depinde de factorii educaționali, de dezvoltarea și planificarea urbană și rurală, de sistemul financiar, de politica de protecție a mediului, de existența unei infrastructuri, de o industrie a turismului care să fructifice patrimoniul arhitectural. Fără o abordare managerială nu se poate asigura eficiența cheltuielilor, nu se pot transforma monumente, ansambluri protejate, situri istorice/arheologice, într-un „capital” economic, spiritual, cultural, social de neînlocuit, iar nu în consumatoare de fonduri. Abia după aceasta, politica guvernamentală poate fi implementată la nivel local prin organele abilitate și cu ajutorul societății civile.

LIVIU BRĂTULEANU